

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

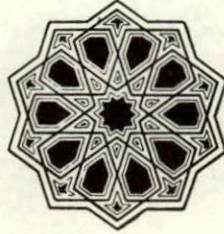
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridûn Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbi'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞİT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الديات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat ‘ani’l-Hadaret’l-‘Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l’Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ZUHAL, *Yabancı ve Kur’an* 313

Doç. Dr. İbrahim AğabülÜKÇÜ, *Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır BÖK, *İstanbul Mescidi’l-Azîm* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdülhakem Hâfız* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugüne BİR İhtisâs* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugüne BİR İhtisâs* 357

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Türkçe Dilinin Üstün Özellikleri* 369

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *‘İhtisâs’* 373

Osman KESKİNGİL, *‘İhtisâs’* 381

Osman KESKİNGİL, *‘İhtisâs’* 387

Dr. S. al-MEZAYİCİ, *Doç. Dr. M. HATİBOĞLU, ‘İhtisâs’* 393

Osman KESKİNGİL, *‘İhtisâs’* 397

Prof. H. RUDENSTEIN, *Doç. B. MAKSUDÖĞLU, ‘İhtisâs’* 403

HADİSTE TERCÜMAN

Prof. M. TAYYİB OKIÇ

G İ R İ Ş

Tercümanlığın ehemmiyeti – Beşeriyet târihinde tercümanların rolü daima mühim olmuştur. Bilhassa devletler arası siyâsî ve ticarî münasebetlerde ve adlî işlerde bu ehemmiyet hiç bir zaman küçümsenemez. Tercümanlık veya terceme işi, mühim olduğu kadar, zor, çetin ve o derecede mes'uliyetli bir iştir; çünkü bu işle meşgul olanlar, onu, hangi dilden yaparlarsa yapsınlar, daima hataya düşmek tehlikesine maruz kâhırlar. Meşhur Arap âlim ve ediplerinden el-Câhız'ın *Kitâbu'l-Ĥayawân* adlı büyük eserinde, Aristoteles'le ilgili bir metnin nakli esnasında da söylediği gibi, tercüman, bir feylesofun sözlerini, tam manâsı, gerçek metodu ve diğer incelikleriyle hiç bir zaman nakledemez. Bunun en güzel örneğini, Hindistan'ın meşhur Brahman şâiri Rabindranat Tagore'un Mısır'a yaptığı bir seyahat esnasında "doğrudan doğruya ingilizce yazdığı eserler dışında hinduca yazdığı kitaplarını da ingilizceye terceme etmesini" isteyenlere verdiği şu cevap teşkil eder: "Hinduca yazdığım eserler, kendi fikirlerimi ihtiva etmiş olsalar bile, onları ingilizceye terceme etmekten âcizim; zira bu tercemede İngiliz dili, hinduca için el-verişli değildir"¹.

Yabancı dillerden arapçaya yapılan ilk tercemeler – Tıp, kimya, ilmi nücûm, harb san'atı ve diğer bazı disiplinlere dair kadîm kitapları arapçaya ilk çevirenin Ĥâlid İbn Yazîd İbn Mu'âwiya olduğu rivayet edilir. Kendisi aynı zamanda şâir ve hatib idi. Hicrî 85/704 senesinde vefat ettiği bilinmektedir. Bu tarihlerde bile Hazreti Peygamberin bir çok sahabîsi henüz hayatta bulunuyordu². Gerçi bu kitapların bizzat

1 Bkz. al-Kutub, Macallatu'l-Azhar, (al-Kâhira 1373/1953), XXV. 247: Dr. Ĥâhâ al-Ĥâcîrî, Tahricu nuşûşin Aristûṭâliyya fi Kitâbi'l-Ĥayawân li'l-Câhîz (Mustahrac min Macallati Kulliyati'l-Âdâb).

2 Daha fazla bilgi için Bkz.: 'Abdu'l-Ĥayy al-Kattânî, Kitâbu nizâmi'l-ḥukûmatî'n- Nabawîyya al-musammâ at-Tarâtilbu'l-idâriyya (ar-Ribât, tarihsiz) II, 267-268.

kendisi tarafından terceme edildiği kat'i olarak bilinmemekte ise de, hiç olmazsa onun için terceme edildiği düşünülebilir. İbnu'n-Nadīm'in verdiği bilgiye göre, yukarıda zikredilen sahalarda onun için terceme yapan şahıs İstafan al-Ḳadīm'dir.³ Müellif, bazı mühim kitapları muhtelif dillerden terceme edenlerin bir listesini de vermiştir⁴.

Tercüman kelimesi – *Tarcumān* kelimesinin cem'i *tarācim* ve *tarācima*, masdarı ise, *tarcama* şeklinde gelir. Terceme, kökü dört harfli (rubā'i, Quadriliterè) olan bir fiildir; bir başka ifade ile, dört harfi de aslı olan kelimelerdendir (ت، ر، ج، م). Bununla beraber, onun üç harfli (tulā'i, Trilitère) (م، ر، ج) geldiğini ve başındaki «ت» (t) harfinin zâid olduğunu ileri süren al-Cawharî⁵, sonradan bazı filologların itirazlarına maruz kalmıştır⁶.

Tercüman kelimesinin üç şekli vardır:

1 – Turcumān (ترجمان): Fu'lulān (فعللان) vezninde, 'unfuwān (عنفوان) tipindedir⁷.

2 – Tarcumān (ترجمان): Fa'lulān (فعللان) vezninde, rayhuḳān (رهقان) tipindedir⁸.

3 – Tarcamān (ترجمان): Fa'lalān (فعللان) vezninde, za'farān (زعفران) tipindedir⁹.

Bu üç şekilden en çok kullanılan ve en çok şöhrete ulaşmış olan şekil, *tarcumān* kelimesidir.

3 İbnu'n-Nadīm, al-Fihrist (al-Ḳāhira 1348), s. 340.

4 Aynı eser, s. 340-342.

5 İsmā'il al-Cawharî, aş-Şihāh Tācu'l-luġa wa şihāhu'l-'Arabiyya (Taḫkik Aḫmad 'Abdu'l-Gafūr 'Aṭṭār), Mısır 1377, V, 1928.

6 Bkz. az-Zabīdī Muḫammad Murtaḏā, Tācu'l-'arūs (Mısır 1306), VIII, 211.

7 Bkz. al-Cawharî, aş-Şihāh, V, 1928; İbn Manzūr, Lisānu'l-'Arab, Bayrūt 1375/1956, XII, 66; al-Firūzābādī Maḑdud-Dīn Muḫammad, al-Ḳāmūsul-Muḫīṭ (al-Ḳāhira 1319), IV, 84; Calālu'd-Dīn as-Suyūṭī, al-Muzhīr fi 'ulūmi'l-luġa wa anwā'ihā, (taḫkik Muḫammad Aḫmad Cādi'l-Mawlā wa 'Alī Muḫammad al-Bacāwī wa Muḫammad Abi'l-Faḏl İbrāhīm, at-Ṭab'atu't-tāniyya, al-Ḳāhira, tarihsiz), II, 24.

8 Bkz. al-Cawharî, aş-Şihāh, V, 1928; al-Firūzābādī, al-Ḳāmūsul-Muḫīṭ, IV, 84, as-Suyūṭī, al-Muzhīr, II, 24; az-Zabīdī, Tācu'l-'arūs, VIII, 211.

9 Bkz. al-Cawharî, aş-Şihāh, V, 1928; al-Firūzābādī, al-Ḳāmūsul-Muḫīṭ, IV, 84; İbn Manzūr, Lisānu'l-'Arab, XII, 66: «و ترجمان هو من المثل التي لم يذكرها سيبويه»³; az-Zabīdī, «و رأيت في هامش الكتاب ما نصه: ترجمان بفتح الجيم من مناكير: الجوهري وليس بمسموع من العلماء الأثبات».

Tercümanın tarifine gelince, bunu: “dil tefsircisi” (المفسر للسان), “kelâmı bir dilden başka bir dile terceme veya nakleden”¹⁰ veya Hüseyin Kâzım Kadri’nin tarif ettiği gibi “bir lisanın sözlerini, diğer bir lisanına ait sözlerle terceme ve ifade eden”, “mecazen: bir başkasının âmâl ve makasidini bildirmekle mükellef olan”¹¹ kimse şeklinde açıklamışlardır.

Garp leksikografları, *dragoman* veya *drogman* tabirlerinin arapça *tercüman* kelimesinin muharref şekli olduğunda hemen hemen müttefiktiler. Bununla beraber bazı muahhar Arap müellifleri, kelimenin aslı üzerinde tereddüde düşmüşler ve onun arapça mı yoksa arapçaya girmiş cenebî bir kelime mi olduğunu kesin bir surette belirtmedikleri gibi, arapçada kullanılan *tercüman* tabirinin, *drogmanın* arapça bir şekli mi olduğu hususunda yine mütereddit kalmışlardır¹².

Gayet tabi’idir ki, arapçadan başka diğer sâmi dillerde de bu kelimeye benzer ve bu manaya yakın sözler mevcuttur. Meselâ ârâmîce *turgetmana*, asûrî-bâbilce *targumanu*, ibranice *targum*¹³, keldanice (garbî ârâmîce) *targem*¹⁴ gibi. Şunu da ilâve edelim ki, Ahdi Atik’in ârâmîce tercemesi de *targum* ismini taşımaktadır¹⁵.

10 «الذى يترجم الكلام، أى ينقله من لغة الى لغة أخرى». Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, XII, 66; al-Cawharî, aş-Şihâh, V, 1928; az-Zâbîdî, Tâcu'l-'Arûs, VIII, 211; al-Kaşallânî, İrşâdu's-sâri ilâ şarhi Şâhihi'l-Buhârî, Mısır, 1307, X, 248.

11 Hüseyin Kâzım Kadri, Türk lûgatı (İstanbul 1928), II, 134; Bkz. Keza Ahmed Vefik Paşa, Lehce-i Osmânî (tab-ı cedîd, Derisaadet 1306, II, 1008); Lûgat-i Nâci, İstanbul, tarihsiz, s. 228; Şemsüddin Sâmî, Kâmûs-i Türkî, (Derisaadet 1317), s. 395.

12 Meselâ Türk asıllı Badru'd-Din Maḥmûd al-Aynî (Antepli, ö. 855/1451), nin 'Umdatul-Kârî fi şarhi Şâhihi'l-Buhârî adlı eserinde: «وهو معرب وقيل عربي» (İstanbul, 1308, I, 99), «وقيل: أنه عربي وقيل: معرب، وهو الأشهر» (VIII, 521); Abu'l-Ḥasan Muḥammad as-Sindî (ö. 1138/1726)'nin Hâşiyatu Sunani İbn Mâca (Mısır 1313) adlı kitabında «وهو معرب وقيل عربي» (I, 41); Muḥammad Murtaḍâ az-Zabîdî (ö. 1205/1790)'nin “Tâcu'l-'arûs” adındaki kamûs şerhinde «... وهل هو عربي أو معرب در غمان؛ فتصرفوا فيه، [عبد الرحمن بن مصطفى العيديروسي: 1192/1778]» Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî* (İstanbul 1306) de “ash ibrânî” demektedir (s. 1008).

13 Webster's New International Dictionary (Springfield, Mass. U.S.A. 1948), Second Edition, s. 781/II.

14 Antonius Bartal, Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae, Lipsiae 1901, s. 230.

15 “Les versions araméennes qui portent le nom de Targoûm (traduction) sont des paraphrases ou traductions fréquemment accompagnées d'un commentaire plus ou moins bref” (Edou-

Drogman tabiri – *Drogman* tabirine eski yunanca ile eski lâtincece rastlanmaz. Bununla beraber, ortaçağ yunancasında görülen *dragoumanos*¹⁶ tabiriyle yine aynı çağ lâtincesinde görülen *dragomanus*, *dragomanus*, *drocmandus*, *turchimannus* şeklindeki tabirlerin¹⁷ bu iki dile italyancadan, sonradan girmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Drogman, *drogoman*, *drugemen*, *dragoman*, *truchement*, *trucheman* şeklinde fransızca metinlerde görülen tercüman sözünün tarihi ise XII. asra kadar uzanır¹⁸. Aynı tabirin ispanyolcadaki şekli *trujaman*, katalancadaki şekli de *torsimani*¹⁹. İtalyancada ise *dragomano* tabiri görülür²⁰. *Drogman* ve *dragoman* şeklinde ingilizceye de girmiş olan bu tabir²¹, almancada *dragoman*²², macarcada *dragomán*²³, boşnakça (Sırp-hırvatça) da yine aynı telâffuzla *dragoman*²⁴ şeklindedir. *Dragoman* tabiri, rusça²⁵

ard Montet, Histoire de la Bible, Paris 1928, p. 9. Bkz.: La Grande Encyclopédie dans la direction de Paul Augé, Paris (s. d.)XXX, 937: “*Targum*, nom appliqué aux traductions juives de la Bible en araméen”.

16 N. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ, ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ, ΑΘΗΝΑ 1951, p. 56.

17 Du Gange, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis in quo Graeca vocabula novatae significationes, Paris 1943, Tomus Primus (Appendix ad Glossarium mediae et infimae latinitatis), p. 78; Antonius Bartal, Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae, Lipsiae 1901, p.230. Bkz. Keza E. Littré, Dictionnaire de la langue française, Paris 1889, II, 1243/I.

18 E. Littré, Dictionnaire de la langue française, II, 1243/I; IV, 2371/III.; P. Boissière, Dictionnaire analytique de la langue française, 6e éd. Paris (s.d.), pp. 439, 441, 537; Paul Augé (sous la direction de), Larousse du XX siècle en six volumes, Paris 1929, II, 969/I.

19 E.Littré, Dictionnaire de la langue française, Paris 1889, IV, 2371/III.

20 Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti, Milano 1932, XIII, 197/II.

21 Webster's New International Dictionary, second Edition, Springfield, Mass. U.S.A., 1948, p. 781/II.; The Enciclopedia Britannica, Fourteenth Edition, London-New York 1929, Volume 7, pp. 568/II-569/I; The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, prepared by William Little, H.W. Fowler, J. Coulson, revised and edited by C.T. Onions, Second Edition, Volume I, 558/III.

22 Friedrich Kluge-Alfred Götze, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Fünfte völlig neubearbeitete Auflage, Berlin 1951, s. 144; Der Grosse Brockhaus, Leipzig 1930, V, 170/I.

23 Révai Nagy Lexicon az Ismeretek Enciklopédiája, Budapest 1912, V, 730.

24 Milan Vujaklija, Leksikon stranih reči i izraza, Beograd 1954, str. 251.; Dr. László Zoltán, Turcizmusok és Arabizmusok a Balkán Szerb-Horvát Nyelvben Előforduló idegen, de Szlavizált szavak gyűjteménye, Budapest 1912, p. 27; Fr. Miklosich, Lexicon Palaeslovenico-Craeco-Latinum, Vindobonae 1862–1865, s. 175.

25 Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya (Moskva 1952), XV, 161/II; Slovar' Sovremennogo Russkogo Literaturnogo yazika, Moskva-Leningrad 1954. (Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR), III, 1883/I.

ve bulgarca²⁶ olmak üzere diğer Slav dillerine de girmiştir. Ancak bu tabir, Birinci Cihan Harbinden sonra, zikretmiş olduğumuz bütün bu dillerde, tamamen kalkmamış olsa bile, nadiren kullanılır bir kelime olmuştur.

Terceme ve tercüman arasındaki fark – Şemsuddîn Sâmi, tercüman ile mütercim arasındaki farkı şöyle izah etmiştir: “Tercüman ağızdan ve mütercim ise kalemlle terceme edene derler”²⁷.

Terceme tabirinin, bir kelâmı, bir dilden başka bir dile çevirmek manâsından başka diğer bazı manâları daha vardır. Meselâ:

1 – Terceme, “bâb” unvanı manâsına gelir; yani bir kitaptaki bölüm (chapitre) başlığına bu isim ıtlak olunmuştur. Al-Buḥârî'nin *Al-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'indeki çeşitli bâb isimleri böyledir; zira bu isimlerle, onların ait oldukları bâb içerisinde ne gibi konulardan bahsedileceği anlatılmaktadır. El-Buḥârî bazan bu başlıklarda, yani tercemelerde, her hangi hukukî bir mesele ile ilgili olarak kendi görüşünü de ima yolu ile anlatmağa çalışmıştır. Bu sebeple onun hakkında “fıkhü'l-Buḥârî fî tarâcimihi” (al-Buḥârî'nin hukukî görüşleri, kitabının bâb başlıklarındadır) denilmiştir. (Bak Kaşallânî, *İrşâdu's-Sârî*, Bülâk 1304, I, 24).

2 – Terceme, bir kimsenin hayatını ve eserlerini anlatmak manâsında kullanılmıştır. Türkçede sık sık geçen “terceme-i hâl” (hal tercemesi) veya “terâcim-i ahvâl” tabirleri bu manâdadır.

3 – Aynı dilde olsa dahî bir kimsenin sözlerini daha vazih veya daha mufassal bir şekilde başkasına anlatmak keyfiyetine²⁸ de terceme denilmiştir. Bu yazımızda ayrıca bahis konusu edilen İbn Abbâs ile halk arasında Abû Camra tarafından yapılan böyle bir tercümanlık işi, bunun en güzel örneğini teşkil eder.

Bunlardan başka tercüman tabirinin, bektâşi ıstılahları arasında kendine has bir manası vardır. Bu manâya göre “tercüman sözü, meydanda (dâr) adı verilen yerde (özürdâr) denilen âyetle salât ve selâmdan sonra okunan bir nevi özür dileme yerinde kullanılır bir tabirdir”²⁹. Bu

26 Reçnik na sivremenniya Bilgarski Knjoven ezik (Bilgarska Akademiya na Naukite), Sofiya 1955, s. 290. (“Dragoman” ve “dragomanin”).

27 Kamûs-i Türki, Derisaadet, 1317, s. 395.

28 ترجم كلامه ، اذا فسر به كلام آخر Al-'Aynî, 'Umdatul-kârî, X, 667.

29 Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1954, III, 459.

özür dilemenin metni şöyledir: "Allah, Allah, yüzüm yerde, özüm dârda, erenler huzurunda, hak Muhammed, Ali divanında, canım kurban, benim tercüman, bu hakîrden incinmiş, gücenmiş can kardaşlar var ise, dile gelsin, yol ile yoldayız; Allah, ey vallah, erenler, kimsenin hakkı kalmasın, hakkı olan gelsin, hakkımı alsın. Zira bu meydan Muhammed, Ali divanıdır. Erenler hû, dost"³⁰.

Dilmaç tabiri – Tercüman veya mütercim manâsını ihtiva eden ve garp dillerinden bir çoğu ile farsçaya da girmiş bulunan diğer bir tabir ise, "dilmaç" kelimesidir ve türkçeden geçmedir³¹. Biraz şekli değişmiş olarak hemen hemen bütün Slav dillerinde, macarcada (tolmács), almancada (dolmetscher) ve diğer bazı garp dillerinde bu tabire rastlanır.

Finlandiyalı âlim P[aul] JYRKANKALLIO, bu kelimeye ayrı bir etüd tahsis etmiştir³². Bu etüdünde müellif Türkçenin Kazak, Karaçay, Kazan-Tatar, Karaim, Kuman, Kıpçak, Özbek, Azerî, Türkmen ve Osmanlı gibi muhtelif lehçelerindeki telaffuzlarıyla birlikte, çeşitli Slav dillerindeki şekillerini de vermiştir. Eski bulgarca "tılmaç", yeni bulgarca "tılmaç", boşnakça (sırp-hırvatça) "tumač" (eski şekli "tolmač"), slovence "tolmač, tolnač", çekçe "tlumač", lehçe "tlumacz", rusça "tolmaç" ve slovakça "tlmač".

Finlandiyalı âlime her hususta muvafakat etmeyen, bazı fikirlerini reddeden Macar müsteşriklerinden Prof. J. Németh, aynı mevzua ayırdığı bir tetkikinde³³, dilmaç kelimesinin şimalî türkçe olup, bazı şarki Avrupa dillerine peçenekçeden geçtiğini ileri sürmüştür.

Tercümanların dil bilgisi – Hazreti Peygamberin, çeşitli hükümdarlara gönderdiği elçilerin, gittikleri yerin dillerini bilen kimselerden olmaları gayet tabiidir. Farsça, yunanca, habeşçe, kıptice gibi o zamanın belli başlı dillerini bilen ve ana dili olarak konuşan kimseler Medîne'de vardı. Yazımızın bir başka yerinde ismi geçen meşhur sahabî ve vahiy

30 Zeki Pakalın, Aynı yer.

31 Hâbilullâh Âmüzkâr, Ferheng-i Âmüzkâr, Tehran 1333 (çap-ı suvven), "Dilmâc" (mütercim, hemzeban) maddesine bkz.

32 Zur Etymologie von russ. tolmač "dolmetscher" und seiner türkischen Quelle (Studia Orientalia, editio Societas Orientalis Fennica, XVII/8) Helsinki 1952.

33 Zur Geschichte des Wortes tolmačs, "dolmetscher", Budapest (Acta Orientalia Hung., Tomus VIII, Fasc. 1.) 1958.

kâtibi Zayd İbn Tâbit, Al-Mas'ûdî'nin bildirdiğine göre, yukarıda zikrettiğimiz bu dört dili, Medîne'de bulunan bu milletlere mensup kimselerden öğrenmişti³⁴. İbn 'Abdi Rabbih, bu konuda daha geniş malûmat vermiş ve Zayd İbn Tâbit'in, farsçayı İran hükümdarının elçisinden, yunancayı Hazreti Peygamberin hâcibinden, habeşçeyi ve kipticeyi de yine Hazreti Peygamberin iki hizmetçisinden öğrendiğini zikretmiştir³⁵.

Başka kaynaklardan da anlaşılacağı veçhile gerek Bizans imparatoru Hirakl, gerek Mısır idarecisi Muḳawḳıs ve gerekse İran şahı, yanlarında arapçaya vakıf tercümanlar bulunduruyorlardı. Az-Zahabî (748/1347)'nin rivayetine göre, Hirakl'in nezdinde, arabçası fasih, konuşkan bir adam vardı (فاذا عنده رجل فصيح بالعربية، كثير الكلام)³⁶. Alâ'uddîn 'Alî al-Muttakî al-Hindî (975/1567) ise, mezkûr şahsın arabçayı fasih olarak bilip yazdığını ilâve etmektedir³⁷.

Mısır hükümdarı Muḳawḳıs'ın tercümanı'nın da arabça yazmayı bildiği kaydedilmektedir. (يكتب بالعربية)³⁸. Hz. Peygamberin mektubunu kendisine getiren Hâṭib ibn abî Balta'a'yı bir gece huzuruna getirip ondan bazı malûmat isteyen hükümdar Muḳawḳıs'ın yanında *tercümanından* başka kimse yoktu³⁹.

Keza Hıra Arabları tarafından geçimi temin edilerek gönderilen ve tercümanlık vazifesini de deruhde eden "Arab işleri ile meşgul" bir kâtib, İran hükümdarının sarayında bulunuyordu⁴⁰.

Al-Ḳalkaşandî, Mısır'daki devlet kâtiblerine mahsus olmak üzere yazdığı büyük ve mühim eserinin (صيح الاعشى في صناعة الانشاء) ayrı bir babında, kâtiblerin yabancı dilleri (اللغات العجمية) bilmeleri lâzım geldiğine işaret etmektedir. Müellif, yabancı dillerle: türkçe, farsça, yunanca,

34 Al-Mas'ûdî, At-Tanbih wa'l-İsrâf, al-Ḳâhira 1357/1938, s. 246: « تعلم ذلك بالمدينة من أهل هذه الالسن »

35 Al-İḳdu'l-Farîd, al-Ḳâhira 1363/1944, IV, 161.

36 Az-Zahabî, Şamsu'd-Dîn Muḳammad, Târîhu'l-İslâm wa Ṭabaḳātu'l-Maşâhîr wa'l-A'lâm, al-Ḳâhira 1367. (I, 298).

37 Kanzu'l-'Ummâl fi Sunani'l-Aḳwâli wa'l-Af'âl, Haydarâbâd 1313 (V, 306-307, no. 5182).

38 Calâlu'd-Dîn as-Suyûtî, Husnu'l-Muḳâdara fi Ahbâri Mişra wa'l-Ḳâhira, al-Ḳâhira, 1321 (I, 47).

39 Aynı eser (I, 47).

40 G. Rothstein (Die Dynastie der Lachmiden in al-Hira, Berlin 1899, s. 130'a istinaden: Prof. Dr. Muhammad Hamidullah, Le Prophète de l'Islam, Paris, 1378/1959. (I, 240).

frenkçe, berberîce, sudanca, ve arabçadan başka bütün diğer dilleri kastedtiğini ifade etmektedir ⁴¹.

Tercümanlar, sadık, doğru ve işinin ehli kişiler arasından seçilirler. Doğruluk yolundan sapıp yanlış tercemeler de yapmış olanlar eskik değildir. Nitekim Büyük İskender'in şark hükümdarlarından birisine yolladığı bir elçiyi misal olarak zikrederler ⁴².

Hükümdarların saraylarında bulunan hususî tercümanlar

Hükümdarların saraylarında hususi tercümanlar bulunuyordu. Halife Ma'mûn'un sarayında rumca, kıptîce (eski Mısır dili), nabatîce ve diğer dilleri bilen tercümanlar mevcut idi ⁴³. Bizans imparatoru VII. Konstantin'in, Al-Muqtadir bi'llâh'a 305/917 tarihinde gönderdiği elçilere tercümanlık yapan kimse: "Abû 'Umayr 'Adiyy ibn 'Abdî'l-Bâkî at-Tarcumân" idi ⁴⁴.

Harezm fakihlerinden mutezîlî 'Abdu'l-Cabbâr ibn an-Nu'mân (808/1405), Timurlenk ile İbnu Haldûn arasında vaki konuşma esnasında tercümanlık eden zattır. Timurlengin emri üzerine İbnu Haldûn tarafından Mağrib ülkesinin tavsifine dair yazılan eser, keza Timurlengin emri üzerine yine bu zat tarafından arabçadan "moğolca"ya (الى اللسان المغلى) terceme edilmiştir ⁴⁵.

Anadolu Selçuklularının devlet teşkilâtında da tercümanların rolü büyük idi. İbnu Bîbî'ye göre, divanda, sahib-i a'zam'ın (yani vezirin) sağında ve solunda münşiler (divan kâtibleri) ve tercümanlar bulunurdu ⁴⁶. Alaüddin Kaykubad zamanında selçuk divanında dört münşi ve iki tercüman vardı. Bunların adedi sonradan artmıştır ⁴⁷.

41 Al-Çalkaşandî, Şubhu'l-A'sâ, Al-Kâhira 1331/1913 (I, 145, 166). Bkz. keza: Walther Björkman, Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Ägypten, Hamburg 1928, s. 45-46.

42 Bkz. Al-Câhiz, Kitâbu't-Tâc fi Ahlâkî'l-Mulûk, tahkîku Aĥmad Zakî Bâsâ, Al-Kâhira 1322/1914, s. 123.

43 Bkz. Ar-Raşîd ibnu'z-Zubayr, Az-Zahâ'iru wa't-Tuĥaf, al-Kuwayt 1959. (s. 103, § 119).

44 Aynı eser (s. 130-139 § 161-164).

45 'Abdurrahmân İbn Haldûn, At-Ta'rif bi'bni Haldûn wa riĥlatuhû garban wa şarĥan, Tahkîku Muĥammad ibn Tâwîf at-Ŧaneî al-Kâhira 1370/1951. s. 369 ve Not I, 373, 374, 379).

46 Bkz. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal (Türk Tarih Kurumu Yayınları, seri VIII, no. 10), İstanbul 1941, s. 96.

47 Bkz. aynı eser, s. 97.

Osmanlı İmparatorluğunda tercümanların ehemmiyeti daha büyük olmuştur. Viyana'ya kadar uzanan bu muazzam siyasî teşekkülün hududları içinde ve dışındaki müteaddid yabancı ve bilhassa garb dillerini konuşan unsurlarla devletin temaslarını bu tercümanlar temin etmişlerdir. Bunlardan bazıları, türkçeye ilmî eserler terceme edecek kadar garb dillerinde kuvvetli idiler. Meselâ, Belgrad'ta tercüman olan Bosna'lı Osman ibn Abdirrahman, meşhur yunan hakîmi Dioscorides tarafından kaleme alınıp da Mathioli tarafından lâtinçeye terceme edilen "Materia Medica" isimli eserin nebatat kısmını türkçeye çevirmiştir. Tercemenin mühim bir hususiyetini, nebatların türkçe isimleri yanında boşnakça karşılıklarının da bulunmuş olması teşkil eder. Bu tercemenin bir kaç yazma nüshasına İstanbul ve Saraybosna kütüphanelerinde tesadüf edilmektedir⁴⁸.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bir çok tercümanların isimlerine tesadüf edilmektedir (Mikel tercüman⁴⁹, tercüman başı Panayot⁵⁰ gibi).

Hammer ve Jorga'ya istinaden Aurel Decei, İslâm Ansiklopedisindeki "Fenerliler" maddesinde XVII. asır tercümanlarına dair şu bilgiyi vermektedir:

"Daha 1657 de lâtinçeyi pekiyi bilmediği halde, 50 sene Bâb-ı Âlînin tercümanlığını yapan Zülfikâr Efendi yerine, İmparatorluk sefaret heyetinin ilk tercümanı Panayoti Nikusius tayin edilmiştir. Giritte Köprülü Ahmed Paşa'nın arkadaşı olan bu zat, İmparatorluğun dış siyasetinde ilk memuriyet almış olan Rumdur"⁵¹.

Şemsuddîn Sâmî, Osmanlı İmparatorluğundaki üç çeşit tercümandan bahsetmektedir: a) Tercüman-ı Dîvân-ı Humâyûn ("Huzûr-ı ma'âli-i Hazret-i Padişâhiye çıkan süferâ gibi bazı zevata nezd-i Humâyûn-ı Şâhânedede tercümanlık eden ve Bâb-ı Âlide tercemeye müteallik evrâk-ı resmîyeye bakan zat"); b) Sefaretler ma'iyetindeki tercüman; c) Vilâyet tercümanı (Vâliye tercümanlık ve vilâyetin konsoloslarla olan muhaberatını idare eden me'mûr)⁵².

48 Bkz. M. Tayyib Okıç, Matioli u turskom prevodu (Gajret, Sarajevo, januar 1940, ss. 11-12); ve Dr. Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1943, s. 185.

49 Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme (İstanbul 1928), VII, 231.-"Elçi Paşa ider: "Baka pelid-i anid Mikel tercüman".

50 Aynı eser, İstanbul 1928' VIII, 454.-"Tercüman başı Panayot nâm keferce..."

51 İslâm Ansiklopedisi (İstanbul 1945), IV, 548.

52 Kâmus-i Türkî, Derisaadet, 1317. s. 395.

Şahıs ismi veya vasıf olarak tercüman tabiri – Tercüman kelimesinin şahıs ismi veya vasıf olarak da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim, meşhur At-Tarcumân ibn Huraym ibn abî Ṭahma⁵³, at-Tarcumân ibn Şâlih (ki ona nisbeten Bağdad'da at-Tarcumâniyya adı altında bir mahalle bulunmaktadır)⁵⁴, at-Tarcumân at-Tûnisî diye adlandırılan Mayorkalı 'Abdullâh ibn 'Abdillâh ismindeki ünlü mühtedi⁵⁵ gibi zevat buna misaldir.

Tercüman yetiştiren müesseseler – Küçük bir şehir cumhuriyeti olan Adriyatik'deki Dubrovnik, Osmanlı İmparatorluğu hududları içinde ticarî kolonilerini kurmaları ve umumî olarak ticarî münasebetlerini tesis etmeleri neticesinde tercümanlık ve mütercimlik müessesesi bakımından müstesna bir ehemmiyet kesbetmişti. Fermanlar da dahil olmak üzere, Türklerin Dobrovnik'e tevcih ettikleri yazılar, ilkin boşnakça ve kiril harfleriyle yazılıyordu. Ancak tuğralar ve müteakiben yazıların tarihleri türkçe idi. Bazı vesikaların ise, hem türkçe hem de boşnakça metinleri vardı. Bu vesikaların bir kısmı Dr. Ćiro Truhelka, Lyuba Stoyanoviç, Fr. Miklošić, Karlo Kovač ve Gliša Elezoviç taraflarından neşredilmiştir. Sonraları bu usulün kalkdığına ve resmî evrakın yalnız türkçe olarak yazıldığına şahid oluyoruz.

Boşnakça ve boşnak alfabesiyle (Bosançitsa) yazılmış mektuplara gelince, bunların yalnız müslümanlar ile Dubrovnikliler arasında ve hususî mahiyette olarak kaleme alındığı görülmektedir. Bunların bir kısmı Dr. Ćiro Truhelka tarafından neşredilmiştir. Mahallî dille yazılmış vesikalar hiç şüphe yok ki Boşnaklar ile diğer yerli mühtediler tarafından kaleme alınmıştır.

Dubrovnikliler Osmanlılara yalnız ticarî münasebetlerde değil, sahib oldukları ticarî imtiyazlara karşılık olmak üzere bazı siyasi hizmetlerde de bulunmuşlardır. Nitekim hıristiyan devletlerinin askeri

53 Ma'udu'd-Dîn Muḥammad ibn Ya'kûb Al-Fayrûzâbâdî, Al-Ķâmûsü'l-Muḥîṭ, Al Ķâhira, 1319 (IV, 84).

54 Yâkût Al-Ħamawî, Mu'camu'l-Buldân, Bayrût 1375/1956 (II, 22).

55 Bu zatın hıristiyanlık aleyhinde 823/1420 tarihinde yazdığı "Tuḥfatu'l-Arif fi'r-Raddi 'alâ Ahli's-Şalib" isimli eseri meşhurdur. Eser Tunus'da 1290. ve Mısır'da 1895 tarihlerinde tab edilmiştir; matbu türkçe tercemesi de vardır (İstanbul 1304). Bkz. Ħâcî Ħalifa, Kaşfu'z-Zunûn, Yaltkaya - Kilisli neşri, İstanbul 1360/1941. (I, 362); Bağdad İsmâ'il Bâşâ, Hadiyyatu'l-Ârifin, Kilisli - İnal neşri, İstanbul 1951. (I, 468); Bursalı Meḥmed Ṭâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333 (I, 247, not2). Lâtin harfli son türkçe tercemesi İstanbulda 1385/1965 senesinde neşredilmiştir. ("Bedir Yayınları" No. 27): Abdullah Tercüman, "Hıristiyanhğa Reddiye."

harekâtı ve siyasi hadiseler hakkında gizlice topladıkları malûmatı türklere vermekle vazifeliydiler. Bu gibi raporlara karşılık sultanın onlara gönderdiği iltifatkârane ve müteşekkîrâne cevablara, Başvekâlet Arşivinde bol miktarda tesadüf edilmektedir.

Dubrovnik Cumhuriyetinin Osmanlılara karşı vassal bir durumda olması ve onlarla sık sık siyasi ve ticari münasebetlerde bulunmaları, türk diline vakıf kimselere şiddetle ihtiyac hissettirmişti. Hatta "Türk Kañçlaryası" diye ayrı bir büro tesis edildiğinden dolayı, kâfi miktarda tercümana (Dragoman) lüzum hasıl olmuştu. "Dil gençleri"ni (Mladice-vezika) yetiştirmek için sureti mahsusada İstanbulla talebe gönderiliyordu. Her sene İstanbulla haraç götüren elçilerle birlikte giden bu talebenin bursları 17. asırda günde 4 kuruş idi. Bunun dışında bunlara yol masrafları ile kendilerine Türk dilini ve Arab alfabesini öğretecek hocalarının ücreti de ödenirdi. Hatta Dubrovnik'e dönüp bu mecburi dragomanlık hizmetine başladıktan sonra kendilerine arada sırada ihtisas için ücretli veya ücretsiz izinler verilirdi. Vazifelerine ilkin dragoman muavini olarak başlayan bu kimselerin maaşı günde dört kuruştı. Asıl dragoman olunca maaşları artırılırdı. Meselâ 1640 tarihinde ölen Lavrenci Goliebo'nun yerine dragoman olarak oğlu Pavle Goliebo 6 kuruş yevmiye ile (pro salario dragomani) tayin edilmiştir. Fakat 1610 tarihinde vazifesine başlayan Joannes Millî 11 kuruş yevmiye ile tayin edilmiştir.

İstanbulda burslu olarak yetiştirilen tercümanlardan başka Dubrovnik'e celbedilen hıristiyan (ekseriya Ermeni) "türkçe hocaları" tarafından yetiştirilen tercümanlar da vardı. Bu gibi hocalar ekseriya haraç elçileri tarafından angaje edilip, Dubrovnik'e getirilirdi. Fakat müsaid bir hıristiyan hoca bulununcaya kadar muvakkaten bir müslüman hoca da angaje edilebilirdi. Böyle bir misale 1617 tarihinde tesadüf edilmektedir (Turčin dobrog vladanja i lijepog držanja da podučava pismo tursko privremeno dok se na dje drugi učitelj hrišćanin).

Herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek için bu gibi hocaların maaşları kadının huzurunda ödenirdi.

Dubrovnik dragomanları iki çeşid idi: resmî, daimi ve muvakkat tercümanlar. Bunların itibarı büyüktü. Çünkü bazan onlara mühim siyasi ve diğer fonksiyonlar da veriliyordu. Türk topraklarında vazifeli bulunan dragomanlar hükümetlerine türkçe olarak mektub yazarlardı.

Dragomanlar Dubrovnik'de iken, "Türk Kañçlaryası"nı idare ederlerdi. Bu kañçlaryada türkçe ve arabça yazılmış bütün vesaik toplanıp

muhafaza edilirdi. Bu vesikaların büyük bir kısmı zamanla kaybolmuş veya itlâf edilmiştir. 1808 ile 1819 tarihlerindeki fransız işgali esnasında en çok imha edilenler türkçe vesikalar olmuştur. Avusturyahlar tarafından Viyanaya götürülen türkçe vesikaların bir çoğu da keza kaybolmuştur.

Dubrovnikde (XIX. asrın ilk yarısında) son türkçe tercümanlar, Miho Beniç ve Nikola Radelj idiler.

Halen Dubrovnik arşivinde muhafaza edilen türkçe vesikaların sayısı on bini aşmaktadır. Bunların büyük bir kısmını Prof. Fehim Efendiç tasnif ve tedkik etmiştir⁵⁶.

Üç büyük İslâm Şark dilli olan arabça, türkçe ve farsçayı, Fransa'da genç fransızlara öğreterek onlardan bir tercüman (dragoman) zümresi yetiştirmek fikri Colbert'e aittir. İlk defa 1669 senesinde onun tarafından ortaya atılan bu fikir, ancak 1721 senesinde, Jezvitlerin idaresi altında bulunan Louis-le-Grand kollejinde bir Dil Gençleri Şubesi (Section des jeunes de langues) nin açılmasıyla tahakkuk safhasına girmiştir. Bu şubenin talebeleri, Şark dilleri okuyan genç Fransızlardan müteşekkildi ve buradan çıkanlar, sonradan ihtisas için İstanbul'a gönderilirdi. Fakat bu müessese, Fransız ihtilâli ile yıkılmışsa da "Directoire" ve "Empire" devrinde, 1833 tarihinde, yine Louis-le-Grand Kollejinde tekrar açılmıştır. Buradan me'zun olanlar, Yaşayan Şark Dilleri Okulu (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes)'na girerlerdi. Bu okulun diplomasına sâhip olan gençler ise, Hâriciye Vekâletinin emrinde tercüman tayîn edilirdi. 1902 tarihinde dragoman ve interprete zümreleri birleşmiştir⁵⁷.

Fransadakine benzer bir başka dil gençleri okulu, İtalya'nın Venedik şehrinde daha XVI. asrın sonlarına doğru açılmış bulunuyordu⁵⁸.

Esasen dragoman tabiri, İstanbul ve umumiyetle Yakın Şarktaki Avrupa sefaret veya konsolosluklarında bulunan resmî tercümana itlak olunurdu⁵⁹. Bugün bile, Avrupanın muhtelif şehirlerinde tercüman ye-

56 Tafsilât için bakınız: Fehim Efendiç, Dragomani i kancelarija turska u Dubrovniku (in: Gajret, kalendar za 1940 g., Sarajevo 1939, ss. 157-165). -Umumî olarak Dubrovnik arşivindeki Türkçe vesikalari için Bkz.: Dr. Hazım Şabanoviç, Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk vesikalari (T. Tarih Kur. Belleten'i, Ankara 1966, XXX 119, ss. 390-437).

57 Daha fazla bilgi için bkz. Larousse du XX Siècle, (Paris 1928), IV, 180. Bkz. keza Pierre Larousse, Grand Dictionnaire Universel du XIX, Siècle (Paris 1866), IX, 985.

58 (... l'istituzione di una Scuola di giovani di lingua) ,bkz. Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti (Milano 1932), XIII, 197.

59 Larousse du XX siècle (Paris 1929), II, 969.

tiştiren okullar vardır. Meselâ İsviçre'nin Cenevre şehrinde üniversiteye bağlı bir tercüman mektebi vardır. (Ecole d'interprètes de l'Université de Genève)⁶⁰. Keza Paris'te, Katolik Enstitüsü Edebiyat Fakültesine bağlı bir yüksek Tercümanlık ve terceme Enstitüsü (L'Institut Supérieur d'interprétariat et de traduction) bulunmaktadır⁶¹.

HADİSTE TERCÜMAN

Kur'an-ı Kerim'de "dillerin çeşitli" olduğundan⁶² bahsedilir de, tercüman tabirine hiç rastlanmaz. Hadîsi şerifte ise, bu tabir, marûf manâsiyle kullanıldığı gibi, buna yakın başka manâlarda da kullanılmıştır. Bunlara ayrıca temas edilecektir.

Hazreti Peygamberin vahiy kâtilerinden biri olan meşhur sahâbî Zayd ibn Tâbit, Rasûlullahın emri üzerine, Yahudilerin-diğer varyantlarda Süryanilerin-yazısını on yedi- başka varyantlarda on beş, on sekiz-gün içinde öğrendiğini söylemekte, sebep olarak da, mahremiyet endişesini öne sürmektedir. Zira Hazreti Peygamber, yahudi yazısıyla yazılmış mektublar alıyor ve hiç bir kimsenin (كل احد) ve bilhassa Yahudilerin bunları okuyup muhtevasına muttali olmamaları gerekiyordu. Bunun içindir ki Hazreti Peygamber, itimad ettiği böyle bir zata bu mühim vazifeyi yüklemiştir. Zayd bundan sonra Hazreti Peygambere gelen mektubları okumuş, yine de onlara hitaben Hazreti Peygamberin mektublarını yazmıştır. Bundan anlaşılmasıdır ki, arabî yazıyı bilmeyen Yahudiler, Hazret-i Peygambere kendi yazılarıyla, yine arapça olarak, mektuplar yazmışlardır. Bahis mevzuu olan hadîsin metni şöyledir:

قال ابن ابي اويس، حدثني ابن ابي الزناد عن ابيه عن خارجة بن زيد [عن زيد]: « هذا غلام من ابي النبي — صلى الله عليه وسلم — مقدمه المدينة⁶⁴ فاعجب بي. فقيل له: « هذا غلام من

60 Dört sene evveline kadar bu mektebde Arapçayı okutan, meşhur mısır alimlerinden Prof. Dr. Zaki Ali idi. Halen bu dersi Cezairli âlim prof. Mahmûd Büzüzü okutmaktadır.

61 Bkz. Le Monde, 14. XII. 1966 (H.F., L'Institut Catholique de Paris, à la veille d'une profonde transformation; près de dix mille étudiants).

62 Ar-Rûm sûresi (XXX), âyet 22: « ومن آياته خلق السموات والارض واختلاف اللسان والالوانكم ».

63 Al-Buḥârî, Kitâbu't-Târîḫi'l-Kabîr, Haydarâbâd ad-Dakan 1363 (II/1, 347, no. 1278). Burada metnini verdiğimiz "mawşûl" hadisi, al-Buḥârî "mu'allak" olarak, al-Câmi'u's-Şâhîḫ'inde (VIII, 120) de derc etmiştir. Bkz. Cedvel no I.

64 İbnu Sa'd: (bkz. 70 no.lı notumuza), II, 358: لما قدم رسول الله — صلى الله عليه وسلم — المدينة، قال لي...

بنی النجار، قد قرأ ما أنزل الله عليك بضع عشرة سورة». فاستقرأني، فقرأت⁶⁵. وقال: «تعلم لي كتاب يهود⁶⁶. فاني ما آمن يهود على كتابي»⁶⁷. فتعلمته في نصف شهر⁶⁸، حتى كتبته له الى يهود وقرأته اذا كتبوا اليه⁶⁹.

Allah ile kul arasında tercüman meselesi – Ünlü sahābī ‘Adī ibn Hātim’in⁷⁰ rivayet ettiği bir hadiste, Hazreti Peygamber, Allahın kıyamet

65 Buraya kadarki metin başka nüshalarda eksiktir.

66 At-Tabarāni, al-Mu‘camu’l-Kabir, Fātih kütüphanesi İstanbul. No. II98, vr. 40 a:

امره ان يتعلم كتاب يهود

امرفي ان اتعلم. At-Tirmidī, X, 182; امرفي... ان اتعلم كتاب يهود

له كتاب يهود

... فهل تستطيع ان تعلم كتاب السريانية — افتطيق

Al-Mu‘camu’l-Kabir, vr. 46 b:

ان تعلم السريانية

İbn Sa’d, II, 358; او قال السريانية:

aynı eser (II, 358):

تعلم كتاب اليهود:

Abū Dāwūd, III, 218, No. 3645:

امرفي رسول الله، صلى الله عليه وسلم، فتعلمت له

كتاب يهود

67 İbnu Sa’d, II, 358:

انه يأتيني كتب من اناس لا احب ان يقرأها احد

Al-Mu‘camu’l-Kabir, 46 b:

انه يأتيني كتب من الناس ولا احب ان يقرأها كل احد

aynı yer: ما آمن يهود: 40 a: Al-Mu‘camu’l-Kabir,

انه يرد على اشياء اكره ان يقرأ

على كتابي

İbn Sa’d, II, 358; والله، ما آمن اليهود على كتابي:

اني والله ما آمن يهود على كتاب

Abū Dāwūd, III, 318, No. 3645:

اني والله ما آمن يهود على كتابي

68 İbn Sa’d, II, 358:

فتعلمته في اقل من نصف شهر

فر في نصف شهر حتى تعلمته له:

At-Tirmizī X, 182:

فلم يمر نصف شهر حتى حلقته:

Al-Mu‘camu’l-Kabir, 40 a:

İbnu Sa’d, II, 358: عشرة ليلة

; فتعلمتها في سبع عشرة

Abū Dāwūd, III, 318, no. 3645: فتعلمته، فلم يمر الا نصف شهر حتى حلقته:

69 Al-Buhārī, VIII, 120: حتى كتبت للبي، صلى الله عليه وسلم، كتبه وقرأته كتبهم اذا

كتبوا اليه

Al-Mu‘camu’l-Kabir, 40a: فكنت اكتب له و اكتب اليهم وقرأ له اذا كتبوا

aynı yer: فكنت اكتب: Abū Dāwūd, III, 318, no. 3645: فلما تعلمت كنت اكتب له

له اذا كتب وقرأ له اذا كتب اليه

70 ‘Adī ibn Hātim ibn ‘Abdillāh ibn Sa’d at-Ṭā’l Abū Ṭarīf, ünlü sahābi ve meşhur şair Hātim at-Ṭā’l’inin babasıdır. Hicretin dokuzuncu veya onuncu senesinde ihtida etmiştir. Irak seferine iştirak eden ‘Adī, Cemel vak’asında Hazreti Ali’nin tarafını tutmuş ve Muaviye ile

gününde bütün kullarıyla konuşacağını, bu konuşma sırasında aralarında söylenecek sözleri terceme edecek bir tercümanın bulunmayacağını ifade buyurmuştur (ما منكم من احد الا وسيكلمه الله يوم القيامة، ليس بين الله) ⁷¹ (و بينه ترجمان).

Yine aynı zatın rivayet ettiği diğer iki uzunca hadiste de, az farkla, aynı ifade tekrar edilmektedir ⁷².

Buradaki tercüman tabiri “vasıta” manasına, yani Allah ile kul arasında hiç bir vasıtanın bulunmayacağı manasına ⁷³ gelmektedir.

Bizans İmparatorunun, Hazreti Muhamed’den gelen bir mektup üzerine tercüman vasıtasıyla malûmat istemesi – Hazreti Peygamberin Bizans İmparatoru Heraklyus’a hitaben yazmış olduğu mektub, Dihya ibn Hâlıfa al-Kalbî ile Bizansın Busrâ (Hawrân) valisi vasıtasıyla gönderilmiştir. Hadiseyi etraflıca anlatmakla beraber, mezkur mektubun met-

müzakere edecek hey’etin azasından olmuştur. İştirak ettiği Siffin muharebesinde üç oğlunu kaybetmiştir. Kûfe’ye yerleşen ‘Adî 68/687-688 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbnu’l-Ahîr, Usdu’l-Gâba, III, 392-394; Al-‘Askalânî, al-İşâba, II, 468-469, No. 5475; İbn Sa’d, at-Tabakâtu’l-Kubrâ, Bayrût 1377/1957 (VI, 22); A. Shaade, ‘Adî b. Hâtim (Encyclopédie de l’Islam, nouvelle édition, Leiden 1955, I, 200-201). Bkz. cedvel No: II.

71 Al-Buhârî, al-Câmi’u’s-Şaḥîḥ (VII, 198). Diğer varyantlar için bkz. aynı eser (VIII, 202):

• ما منكم احد الا سيكلمه ربه ليس بينه وبينه ترجمان. Muslim, al-Câmi’u’s-Şaḥîḥ (II, 703):

• ما منكم من احد الا سيكلمه الله، ليس بينه وبينه ترجمان. at-Tirmizî, as-Sunan (IX, 252):

• ما منكم من رجل الا سيكلمه ربه يوم القيامة وليس بينه وبينه ترجمان. İbnu Mâca, as-Sunan (I, 66):

• ما منكم من احد الا سيكلمه ربه، ليس بينه وبينه ترجمان. Aḥmad ibn Ḥanbal, al-Musnad (IV, 256, 377):

• ما منكم من احد الا سيكلمه ربه عز وجل، ليس بينه وبينه ترجمان. Şerhlerden bkz.

meselâ: Badru’d-Dîn Maḥmûd al-‘Aynî, ‘Umdatul-Ķârî fi Şarḥi Şaḥîḥi’l-Buhârî (X, 666; XI, 600); Muşlihu’d-Dîn al-Ķaşṭallânî, İrşâdu’s-Sârî li Şarḥi Şaḥîḥi’l-Buhârî (IX, 299; X, 441);

Muhyi’d-Dîn Yahyâ an-Nawawî, Şarḥun ‘alâ Şaḥîḥi’l-İmâm Muslim ibn al-Ḥaccâc al-Ķuşayrî, al-Ķâhira 1283 (VII, 101).

72 Al-Buhârî, al-Câmiu’s-Şaḥîḥ (II, 113) ثم ليقتض احدكم بين يدي الله، ليس بينه و

وليلقين الله احدكم يوم يلقاه وليس: aynı eser (IV, 176):

• بينه وبينه حجاب ولا ترجمان. al-‘Aynî, ‘Umdatul-Ķârî (IV, 302; VII, 548); al-Ķaşṭallânî,

İrşâdu’s-Sârî (III, 17.; VI, 49).

73 As-Sindî abû’l-Ḥasan Muḥammad ibn ‘Abdi’l-Hâdî, Hâşiyatun ‘alâ Sunani ibn Mâca

(bi Hâmişi Sunani İbn Mâca), Mişr 1313 (I, 41): و المراد أنه لا واسطة في البين.

nini de ihtiva eden ve Al-Buḥārî ile Muslim ve Aḥmad ibn Ḥanbal'a, muhtelif senedlerle ulaşılmış bu oldukça uzun hadisin ilk ravisi, Abū Sufyān Şaḥr ibn Ḥarb al-Umawî'dir. Abū Sufyān'dan bu hadisi nakleden sahâbi 'Abdullāh ibn 'Abbās'dır. Ondan 'Ubaydullāh ibn 'Abdillāh ibn 'Utba ve bundan da Az-Zuhrî nakletmiştir. Ancak Az-Zuhrînin ravilerinden itibaren yollar ayrılmaktadır. Meselâ: Ya'kûb'dan Aḥmad ibn Ḥanbal; Şâlih ibn Kaysân'dan (İbrâhîm ibn Sa'd, bundan da İbrâhîm ibn Ḥamza yoluyla) ve Şu'ayb ibn abî Ḥamza'dan (Abu'l-Yamân al-Ḥakam ibn Nâfi' kanalıyla) Al-Buḥārî; Ma'mar'dan (Hişâm ve ondan İbrâhîm ibn Mûsâ ile 'Abdurrazzâk ve ondan da 'Abdullāh ibn Muḥammad yoluyla) Al-Buḥārî; keza Ma'mar'dan (dört ravi, yani Muḥammad ibn Râfi', İbnu abî 'Umar, 'Abd ibn Ḥumayd ve İshâk ibn İbrâhîm al-Ḥanzalî yoluyla) Muslim de aynı hadisi almışlardır (bkz. yazımızın eki olan cedvel no. IV).

Bizi burada alâkadar eden tercüman kelimesi olduğu için, hadisin bütün metnini buraya almamakta, sadece yer aldığı kaynaklara işaret etmekteyiz. Bu mühim mektubun orijinal nüshasının tarihçesini çizip sıhhati hususunda itirazda bulunan Buhl ve Caetani'ye susturucu cevabı veren Prof. Muḥammad Ḥamîdullah olmuştur⁷⁴.

Hazreti Peygamberin Hirakl'a (Heraclius) gönderdiği meşhur birinci mesaj (Kitâb) vesilesiyle nakledilen muhâverede, Hiraklin Abū Sufyāna⁷⁵ tevcih ettiği sualler ile bu suallere Abū Sufyān tarafından verilmiş cevaplar, İmparatorun tercümanı vasıtasıyla verilmiştir. Bu konuşma esnasında tercümanın zikri (Al-Buḥārî ve Muslim'in rivayetlerinde) üç, (hatta Al-Buḥārî'nin diğer bir rivayetinde dört) defa geçmektedir:

74 Muḥammad Ḥamîdullāh, La lettre du Prophète à Héraclius et le sort de l'original (Arabica, Leiden 1955, Tome II, fascicule I, pp. 97-110). Mektubun metni ve bibliyografyası için aynı müellifin: Macmû'atu'l-waḥâ'iki's-Siyâsiyya fi'l-'ahdi'n-nabawî wa'l-hilâfati'r-râşida (Al-Kâhira 1940) isimli eserine bakınız (s. 29-30, no. 26). Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler (İstanbul 1959) adlı eserimizde (s. 125) bu mektuba kısaca temas etmiş bulunuyoruz.

75 Abū Sufyān ibn Ḥarb ibn Umayya ("Şaḥr"), evvelâ Hazreti Peygamberin mühim muhaliflerinden biri olup, Mekke fethi esnasında ihtidâ eden sahabidir. "Ummahâtu'l-Mu'minîn"den olan Ummu Ḥabîba ile Emevi hanedanının ilk halifesi Mu'âviya ve askerî kumandan Yazîd'in babası olan Abū Sufyān, 88 yaşında olduğu halde 32/653 senesinde vefat etmiştir. -Tafsîlât için bkz. İbnu'l-Aṭîr, Usdu'l-Gâba, III, 12-13; V, 316; al-'Asḳalânî, al-İşâba, II 178-180, No 4046; bkz. keza: W. Montgomery Watt, Abū Sufyān b.Ḥarb (Encyclopédie de l'Islam, nouvelle édition, Leiden 1954, I, 155-156). Bkz. cedvel No. III.

birinci defa, tercümanı yanına çağırdığında⁷⁶; ikinci defa, Abū Sufyān'ın cevabında bir yalan zuhur ettiği takdirde arkadaşlarının bunu tezkib etmelerini istediğinde⁷⁷; üçüncü defa, Hazreti Peygamberin soyunu sorduğunda⁷⁸; ve dördüncü defa ise, Abū Sufyān'ın cevablarını hulâsa edip kendi mülâhazalarını beyan ettiğinde⁷⁹, "tercümān" tabiri kullanılmakta, fakat tercümanın ismi zikredilmemektedir. Şu var ki, İmparatorun arabca bilen tercümanı bir kişi idi⁸⁰. Tercümanın, Bizans İmparatorunun himayesi altında bulunan, Gassânilerin ülkesinden bir arab olduğunda şüphe yoktur. Nitekim İmparator, Hazreti Peygamberin ikinci mesajına verdiği cevabı, Tannūhî arablarından biri ile göndermiştir.

Tercüman kelimesi, Hazreti Peygamberin Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderdiği mektuba dair olan hadiste müteaddid defalar geçmektedir. Bu mühim ve tarihi hâdiseden bahs eden hadisler, bazıları hülâsaten anlatılmış ve bir kısmına sadece işaret edilmiş olarak Al-Buḥārî

76 (Al-Buḥārî, I/5) ثم دعاهم ودعا ترجمانه (Al-Buḥārî, V/167; Muslim, III/1394) ثم دعا بترجمانه (IV, 3) فقال لترجمانه; Hulasaten anlatılan bu hadisin metninde cümle şöyledir: (Al-Buḥārî, VIII/213): ثم دعا بكتاب النبي، صلى الله عليه وسلم Bkz. keza Aḥmad ibn Ḥanbal, Al-Musnad, I, 262.

77 Al-Buḥārî, IV/3: ثم قال لترجمانه: قل لاصحابه انى سائل هذا الرجل عن الذى يزعم انه نبي فان كذب فكذبوه Diğeri rivayetler için bkz.: Al-Buḥārî, I/5, V/167, VIII/121; Muslim, III/1394; Aḥmad ibn Ḥanbal, Al-Musnad, I/262.

78 Al-Buḥārî, IV/3: ثم قال لترجمانه: قل له كيف نسب هذا الرجل؟ Muslim, III/1394, Al-Buḥārî, V/168: ثم قال لترجمانه: سله كيف حسبه فيكم؟

Aḥmad ibn Ḥanbal, Al-Musnad, I/262: ثم قال لترجمانه: قل له كيف نسب هذا الرجل فيكم؟

79 Al-Buḥārî, I/5: فقال لترجمانه: قل له سألتك عن نسبة فذكرت انه فيكم ذونسب، فكذلك الرسل تبعث في نسب قومها.

Diğeri rivayetler için bkz. Al-Buḥārî, IV/3, V/168 ve Muslim (III/1395). Hülâsaten anlatılan bu hadisin metninde oldukça farklı şu cümle geçmektedir (al-Buḥārî VIII/121): فقال للترجمان: قل له ان كان ما تقول حقاً فسيملك موضع قدى هاتين.

Bkz. Keza Aḥmad ibn Ḥanbal, al-Musnad (I/263). Aynı hadis hulasaten Abū Dāvūd'un as-Sunan'ında (IV/335, No. 5136) ve at-Tirmizî'nin as-Sunan'ında (X, 183-184) da geçmekte, fakat, tarcumān tabirini ihtiva etmediğinden dolayı burada bahis mevzuu edilmemiş bulunmaktadır.

80 وفي مرسل محمد بن كعب القرظي — عند الواقدي — في هذه القصة: (I/77) al-Ḳaṣṭallānī, فدعا الترجمان الذى يقرأ بالعربية فقرأ.

ri'nin⁸¹ El-Câmi'u's-Şaḥîḥ'inin on dört yerinde geçmektedir. Biz burada ancak bu tabirin bizzat geçtiği metinlere işaret ediyoruz.

İran ordusunda tercüman – Al-Buḥārî'nin rivayetinde Cubayr ibn Ḥayya, Hazreti Ömer'in An-Nu'mân ibn Muḳarrin kumandasında gönderdiği ordunun, İran hükümdarı (Kisrâ) nın kırk bin⁸² kişilik askeriyle karşılaştığını nakletmektedir. İranlı bir tercüman bunun üzerine kalıp: "Aranızdan birisi benim ile konuşsun" demiş, karşısına çıkan Al-Muğîra ibn Şu'ba ise kısaca, islâmiyetten evvelki Arabların ahvalinden, Hazreti Peygamberin bi'setinden ve kendilerini nasıl bir saadete erıştirdiğinden, ihtida edip islâm mücahidlerine katılanların ve ihtida etmeyip cizyeyi kabul edenlerin durumundan, şehidler ile gazilerin vaziyetinden onlara malûmat vermişti⁸³.

İbn 'Abbâs ile halk arasında tercüman – İbnu 'Abbâs'ın mütercimi olan Abû Camra Naşr ibn 'İmrân'ın fonksiyonu biraz başkadır. Kendisi: "Ben İbnu 'Abbâs ile nâs arasında tercümanlık ederdim (كنت اترجم بين ابن عباس وبين الناس)⁸⁴ diyor. Abû 'Amr ibn aş-Şalâḥ'ın fikrinde, Abû Camra'nın buradaki tercümanlık vazifesi, İbnu 'Abbâs'ın sözlerini halka tebliğ etmekten ibarettir. Bu keyfiyyet, kalabalık yüzünden İbnu 'Abbâs'ın sözlerini duyamayanlara duyurmak şeklinde olduğu gibi, İbnu 'Abbâs'ın muhtasar konuşmasını anlayamayanlara açıklama

81 Al-Buḥārî, Al-Câmi'u's-Şaḥîḥ, I, 5-7, IV, 2-5, V, 167-168, VIII, 10, 213.

82 Muhtelif tahminlere göre bu sayı yüz elli bine kadar yükselmektedir, bkz.: V.Minorsky, Nihâwand, (Encyclopédie de l'Islam, Leiden 1936, III, 974).- Kermaşah ile İsfahan arasında eski Hemedan eyaleti şehirlerinden olan Nihawend, halen 5000 ila 6000 nüfusluk bir yerdir. Bu şehrin yakınında Nu'mân ibn Muḳarrin'in (Zu'l-Ḥâcibayn, Merdaşah, Ferûzan) kumandası altındaki İslâm-Arab ordusu İran ordusunu hezimeye uğratmıştır. Bu meşhur muharebe 18 (639) senesinin sonunda, veya 19 (640) yılı başında (hatta İbn İshâk'a göre 21/642 tarihinde) cereyan etmiştir. Bu muharebe Müslümanlar tarafından "Fatḥu'l-Futûḥ" diye adlandırılmıştır. Bkz. Al-'Aynî, 'Umdatul-Kâri (VII, 189); V. Minorsky, Nihâwand (Encyclopédie de l'Islam, Leiden 1936, III, 974-975).

83 Al-Buḥārî, al-Câmi'u's-Şaḥîḥ (IV, 62-64): Kitâbu'l-Cizyati wa'l-muwâda'a ma'a ahliz-zimmati wa'l-ḥarb-Bâbu'l-Cizyati wa'l-muwâda'a ma'a ahliz-zimmati wa'l-ḥarb, Ḥadis no. 3b. Bkz. keza: al-'Aynî, 'Umdatul-Kâri (VII, 186-190); al-Ḳaştallânî, İrşâdu's-Sâri (V, 222-224). Bkz. Cedvel No. IV.

84 Al-Buḥārî, Al-Câmi'u's-Şaḥîḥ (I, 30; VIII, 120); Muslim, Al-Câmi'u's-Şaḥîḥ (I, 47, No. 24); Al-'Aynî, 'Umdatul-Kâri (I, 492-493; XI, 421); Al-Ḳaştallânî, İrşâdu's-Sâri (I,182; X, 248-249); An-Nawawî, Şarḥu Şaḥîḥi Muslim (I, 186); An-Nasâ'î, as-Sunan, al-Ḳâhira, 1348/1930 (VIII, 322). Bkz. Cedvel No. V.

mak suretinde de tezahür ediyordu⁸⁵. Gayet tabii, Abū Camra bunun aksini de yapardı, yani, halkın sözlerini İbnu 'Abbās'a ulaştırırdı⁸⁶. Şu var ki, kalabalık her seferinde bahis mevzuu değildi: An-Nasā'î'nin nakline göre, tek bir kadın İbnu Abbās'a gelip bir nevi şıra (نبيذ الجر) hakkında malûmat istemiş, İbnu 'Abbās bu şıranın içilmesinin yasak olduğunu söylemiştir.^{86 a}

Ancak An-Nawawî'nin naklettiği bir rivayete göre, Abū Camra farsça biliyor ve bu yüzden farsça konuşanlar ile İbnu 'Abbās'ın arasında tercümanlık yapıyordu⁸⁷. Binaen aleyh buradaki tercümanlıktan kasdın, bir dilden başka bir dile terceme yapmak olduğu aşîkardır.

Hazreti Ömer ile Nubyalı kadın arasında tercüman – Nûbiya'lı bir kadın Hz. Ömer'e müracaat edip, Burğus isminde bir kölenin kendisiyle iki dirhem para mukabilinde zinada bulunduğunu Nûbiya diliyle ikrar etmiş ve sözlerini 'Abdurrahmân ibn Hâtib ibn abî Balta'a arabcaya terceme etmiştir. 'Abdurrahmân ibn Hâtib tarafından azad edilen bu kadının Hz. 'Umar'a yaptığı müracaatta, Hz. 'Utmân ibn 'Affân, 'Alî ibn abî Tâlib, 'Abdurrahmân ibn 'Awf da hazır bulunuyorlardı. Mezkûr kadın kendi diliyle ikrarda bulunduğu sırada, Hz. 'Umar, 'Abdurrahmân ibn Hâtib'e hitaben: "Bu [kadın] ne diyor?" diye sormuş, 'Abdurrahmân da kadının sözlerini arabçaya terceme etmiştir⁸⁸. Burada "mu'allak" olan bu "mawkûf" hadisi, Badru'd-Dîn Maḥmûd al-'Aynî ile Muşliḥu'd-Dîn al-'Asḫalânî'nin ifadelerine göre, 'Abdurrazzak ve Sa'îd ibn Mansûr "mewşûl" olarak nakl etmişlerdir⁸⁹. Al-Buḫârî'de, Nubiye'li kadın ile gayri meşru münasebette bulunan iki kişiden (bi şâhibihimâ) bahsedilirse de, Abū Zarr'in naklinde bir kişi geçmektedir (bi şâhibihimâ)⁹⁰. Mezkûr kölenin ismi (Burğus) olarak zikredildiğine göre, bu ikinci rivayetin daha doğru olması gerekir.

85 An-Nawawî, Şarḥu Şahîḥi Muslim (I, 186).

86 Al-Ḳaşṭallânî, I, 182: فاعبر لهم ما سمع من ابن عباس وله ما سمع منهم

Al-'Aynî, I, 492: أى اعبر للناس ما سمع من ابن عباس وبالعكس

86 a -An-Nasā'î, As-Sunan, VIII, 322.

87 Şarḥu Muslim (I, 186).

88 Al-Buḫârî, Al-Câmi'u's-Şahîḥ (VIII, 120): — وقال عمر — وعنده على وعبدالرحمن وعثمان — ما ذا تقول هذه؟ قال عبدالرحمن بن حاطب فقلت: تخبرك بصاحبها الذى صنع بها.

89 Badru'd-Dîn Maḥmûd al-'Aynî, 'Umdatul-Ḳārî (XI, 420-421); Muşliḥu'd-Dîn al-Ḳaşṭallânî, İrşâdu's-Sârî (X, 248).

90 İbn Hacer al-'Asḫalânî, Fathul-Bârî, Mısır 1329, (XIII, 149) وقال عمر وعنده على وعبدالرحمن وعثمان ما ذا تقول هذه؟ قال عبدالرحمن بن حاطب: فقلت: تخبرك بصاحبها الذى صنع بها.

İslâm Hukukunda tercüman – Al-Buḥārî'nin Al-Câmi'u-ş-Şaḥîh'inde, Aḥkâm kitabında ve hakimlerin nezdindeki tercüman meselesine dair bir bâb başlığına ("terceme"ye) rastlamaktayız⁹¹. Al-Buḥārî burada, islâm hukukunun mühim bir meselesine temas etmektedir. Hakimin dilinden anlamayan bir davacı veya dava-hya muhakkak bir, hatta iki tercüman lâzımdır. Halkın hak ve hukukunu koruması bakımından çok mühim olan bu meselede, İslâm hukukçuları arasında bazı fikir ayrılıklarına tesadüf edilmektedir. Meselâ islâm hukukunun meşhur dört ekolünü kuranlardan Abū Ḥanîfa ve, bir rivayete göre, Aḥmad ibn Ḥanbal (ki bunların reylerine al-Buḥārî de iştirak etmektedir) bir tercümanın kâfi geleceği fikrindedirler. Aş-Şâfi'î (ve, daha sağlam bir rivayete göre, Aḥmad ibn Ḥanbal) ise, şehadetde olduğu gibi, itimada şayan ve âdil iki tercüman lâzımdır, demektedir. Hanefi imamlarından olan Muḥammad ibnu'l-Ḥasan aş-Şaybânî de aynı tezi savunmaktadır⁹². İmam Mâlik'e göre: hakim dilinden anlamayan kimse müdafaada bulunduğu zaman, bunun ifadelerini, hakime, emin ve itimada şayan bir müslim terceme etmelidir. Bu İmam da iki tercümanı tercih etmektedir⁹³. Tercüman kadın olduğu takdirde âdile olması şarttır. Şahid olamayan bir kimse tercüman da olamaz. Bir kâfirin tercümanlığı kabul olunmaz⁹⁴. Abū Ḥanîfa'nın fikrinde â'ma bir kimse tercüman olamaz. Abū Yûsuf ise, aksi görüşü savunmaktadır⁹⁵.

İslâm devletleri mahkemelerinde bu hususa daima riayet edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda da vaziyet aynı idi, hatta, mehakim-i nizamiyye nezdinde mahkemelerin kararlarını mahalli dile terceme edecek resmî mütercimler bile tayin edilmiştir. Misal olarak, Bosna ve Her-

91 Al-Buḥārî, al-Câmi'u-ş-Şaḥîh, VIII, 120, Bâbu Tarcamati'l-Ḥukkâm wa hal yacûzu tar-cümânun wâhid.

92 Al-'Aynî, 'Umdatul-Kârî, XI, 420-421; Al-Kaşṭallânî, İrşâdu's-Sârî, X, 248.

93 Al-'Aynî, aynı eser, XI, 420: وقال اشهب وابن نافع عن مالك (وابن حبيب عن مطرف وابن الماجشون) : إذا اختصم الى القاضى من لا يتكلم بالعربية ولا يفقه كلامه فليترجم له عنهم ثقة مسلم مأمون. واثان احب الى

Bkz. Şamsu'l-a'imma as-Saraḥsî, al-Mabsûṭ, al-Kâhira 1331, XVI, 89; Bkz. Keza; Raḍiyyud-dîn as-Saraḥsî, al-Muḥîṭ (İstanbul Yeni Cami Küt. 550 no. lu yazma), C. III vr. 165a; Abū Muḥammad 'Abdullâh ibn Abî Zayd al-Kayrawânî, Kitâbu'n-Nawâdir (İstanbul Ayasofya Küt. 1488 no.lu yazma), cüz 10. vr. 33b.

94 Al-'Aynî, 'Umdatul-Kârî, XI, 420.

95 Ḥulâsatu'l-Fatâwâ (İstanbul Yeni Cami Kütüphanesi yazma nüshası, No. 612., vr. 198a)-Bâbu adabi'l-Ḥuḍâti wa'l-ḥukkâm.

sek vilâyeti sancaklarında böyle mütercimlerin tayini ve mahkeme ilâmlarının Boşnakça'ya terceme edilmesiyle ilgili bir vesikanın, İstanbul Başvekâlet arşivinde mevcut olduğunu zikredebiliriz⁹⁶.

*LE VOCABLE "TARĖUMÂN" (DRAGOMAN, DROGMAN)
DANS LA TRADITION ISLAMIQUE.*

Prof. M. Tayyib OKIÇ

RÉSUMÉ

Le mot arabe Tarğuman d'où provient, par corruption, le mot Dragoman, Drogman, trucheman, truchement, en Occident, est employé dans les textes de certaines traditions islamiques, quelques-unes provenant du Prophète lui-même, d'autres de quelques-uns de ses notables compagnons, dans des sens différents:

1 - celui de traducteur

2 - celui d'explicateur de certains termes arabes dont le sens est obscur ou peu clair pour une personne peu instruite dans la connaissance des subtilités de la langue.

3 - celui de médiateur, par exemple, dans le sens "wāsiṭa" ("il n'y aura pas le jour du jugement dernier de Tarğumân entre Dieu et ses créatures").

Dans son article, l'auteur donne les explications nécessaires sur l'origine et le sens du mot Tarğuman ainsi que sur l'importance de cette fonction au cours des siècles.

96 İrade-Dahiliyye No. 50232 (7 Rebiulahir 1293/2. 5. 1876):

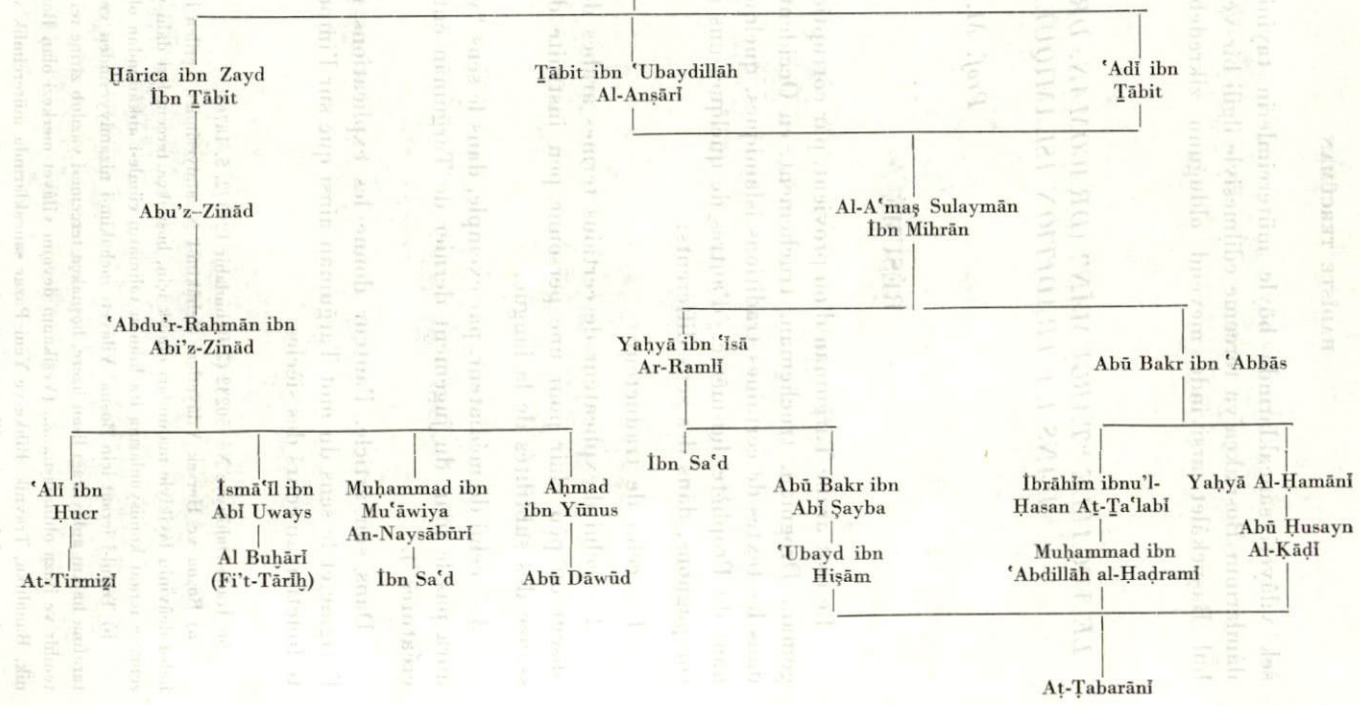
a) Bosna ve Hersek Vilâyetleri Mehâkim-i Nizamiyesinden verilen ilâmatın ahkâmı, ashab-ı deâvînin lâyikiyle malûmları olmak için, boşnakça tercemeleri dahi yazılması bâ irade-i seniyye icraat komisyonlarına İta kılınan talimatın cümle-i ahkâmından olmakla.....

b) Teshil-i icraat için Bosna Vilâyeti mehâkim-i nizamiyyesinden verilecek ilâmatın bir tarafına halkın anlayacağı lisan üzere, boşnakça tercemesi yazılıb zîrine reis ve aza canibinden temhîr ve imza olunması..... (Vesikanın devamı vilâyet merkezi olan Bosna Saray ile Zvornik, Banaluka, Travnik, Bihke ve Yeni Pazar sancaklarında mütercimlik vazifesini ifa edecek memurların tayinine ve kendilerine verilecek maaşlara dairdir).

CEDVEL I

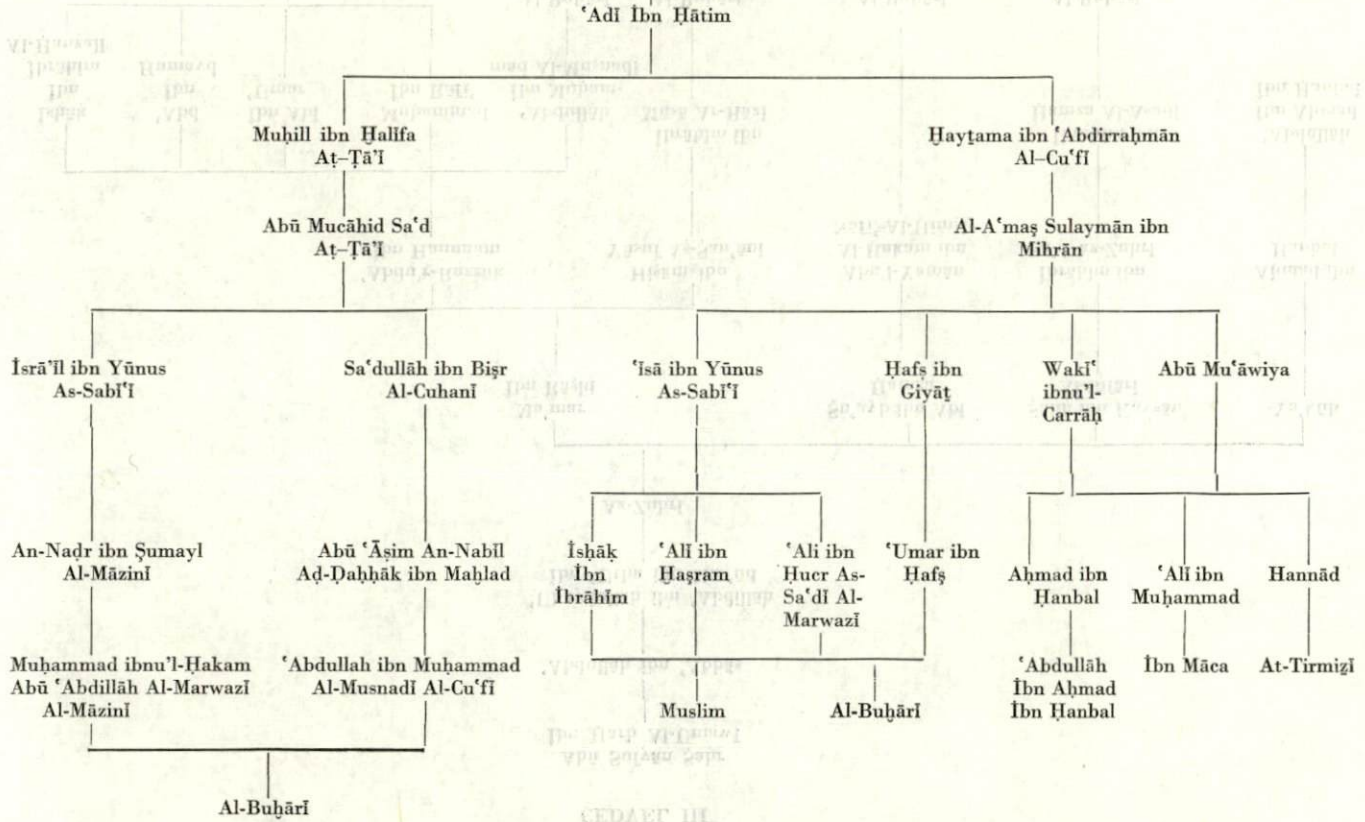
HAZRETİ MUHAMMED

ZAYD İBN TĀBİT

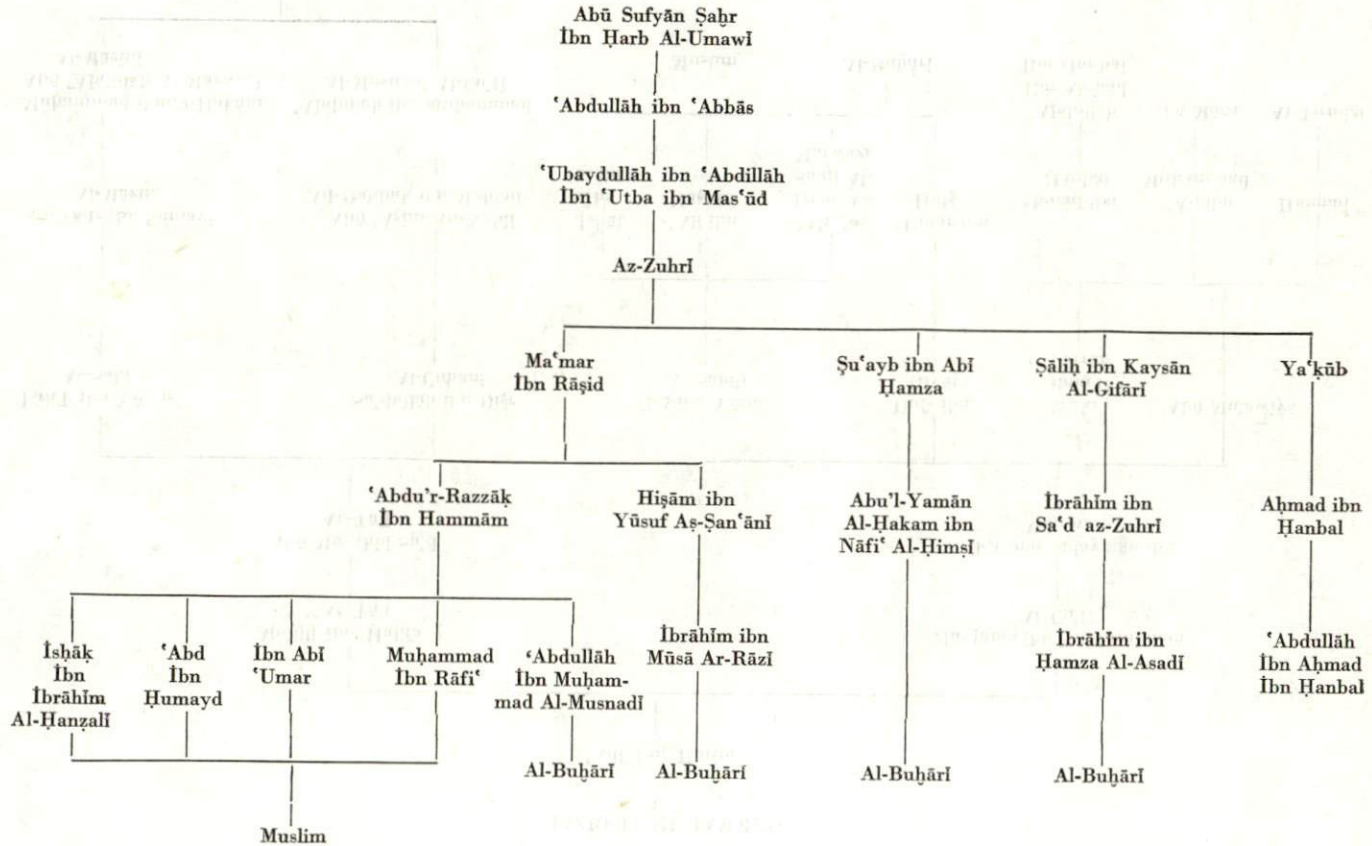

CEDVEL II

HAZRETİ MUHAMMED

CEDVEL III

CEDVEL IV

CUBAYR İBN HAYYA

At-Taḳafī

Ziyād ibn Cubayr
İbn Hayya At-Taḳafī

Bakr ibn 'Abdillāh
Al-Muzanī Al-Baṣrī

Sa'īd ibn 'Ubaydillāh
At-Taḳafī

Al-Mu'tamir ibn
Sulaymān

'Abdullāh ibn Ca'far
Ar-Raḳḳī

Al-Faḍl ibn Ya'qūb
Al-Baḡdādī

Al-Buḥārī

CEDVEL V

CEDVEL V

Abū Camra Naşr
İbn 'İmrân Al-Başrî

Şu'ba ibnu'l-Haccâc

Gundar Muḥammad
İbn Ca'far Al-Huzalî

Abū Bakr ibn
Abî Şayba

Muḥammad
İbnu'l-Muḥannâ

Muḥammad ibn Başşâr
Al-Başrî

Muslîm

Al-Buḥârî